

Autors: Normunds Dzintars

Stundas tēma: leksikoloģija

12. klase

Mērķis – leksikoloģijas pamatjēdzienu atkārtojums

Skolēnam sasniedzamais rezultāts:

- tekstā nosaka daudznazīmīgus vārdus;
- saskata pārnestās nozīmes vārdu spēju tekstā veidot tēlainās izteiksmes līdzekļus;
- iepazīst dzejnieka darinātus okazionālistus, vērtē tos no vārddarināšanas un funkcionalitātes aspekta.

Nepieciešamie resursi: katram skolēnam darba lapas (1. - 3. pielikums) ; *Latviešu literārās valodas vārdnīca*.

Mācību organizācijas formas: dialogs; individuālais darbs; pāru darbs

Stundas gaita:

Skolotāja darbība	Skolēnu darbība
Atkārtojums par vārdnīcas šķirkļa uzbūvi (7 minūtes)	
Skolotājs piedāvā skolēniem izpētīt skaidrojošās vārdnīcas šķirkli (1. pielikums), saskatīt tā uzbūves īpatnības. Tiek salīdzinātas atbildes par šķirkļa uzbūvi. Pārrunas par saīsinājumiem, par šķirkļa uzbūvi dažādās vārdnīcās.	Skolēni izpēta vārdnīcas šķirkli, atkārtojot par vārdnīcas šķirkļa uzbūvi. Atzīmē pierakstos svarīgāko informāciju par šķirkļī atrodamo informāciju. Izdara pierakstus tabulā par vārda nozīmēm, iespējamajiem frazeoloģismiem.
Dialogiska saruna par vārda nozīmes lomu vārda tēla atklāsmē (3 minūtes)	
Saruna par vārda nozīmi, nozīmju polisēmiju, kas kalpo par pamatu tēlainības radīšanai. Tiek saistītas zināšanas ar literatūru, aktualizējot, ka vārda tēlainība ir cieši jo cieši saistīta ar literāra darba valodu.	Skolēni sarunā atkārto par vārda tiešo un pārmesto nozīmi, tās lomu tēlainības radīšanā.
Darbs ar tekstu (25 minūtes)	
Skolēniem piedāvāts Aleksandra Čaka dzejoļa fragments, kurā jāsameklē un jāpasvītrot vārdi pārnestajā nozīmē (2. pielikums); jāskaidro norādītā vārdu nozīmes. Pēc darba veikšanas tiek noskaidrots, kādi tēlainās izteiksmes līdzekļi sastopami darba lapā ievietotajā dzejolī.	Izlasa Aleksandra Čaka dzejoli, izpilda uzdevumus darba lapā. Pēc darba veikšanas tiek
Lai būtu labāks priekšstats par tēlainās izteiksmes līdzekļu lomu literāra teksta radīšanā, skolēni dzejoli pārraksta, aizstājot tēlainās izteiksmes līdzekļus ar neitrālas nozīmes vārdiem.	Skolēni pēc pārveidotā teksta radīšanas secina, kādēļ daiļliteratūrā nepieciešami tēlainās izteiksmes līdzekļi, kas tiek veidoti, izmantojot vārda nozīmes pārnēsumus.
Skolēniem jāiepazīst arī rakstnieka individuālā valoda, kas izpaužas tādu vārdformu	Skolēni darba lapā pa pāriem iepazīst okazionālistus kā vienu no leksikas slāņiem, kas

lietojumā, kas atšķiras no literārās valodas leksikas (3. pielikums). Jāvērtē, kāda ir okazionālismu loma teksta bagātināšanā.	palīdz veidot rakstnieka individuālo stilu, pievēršot uzmanību vārddarināšanai.
Stundas izvērtējums (5 minūtes)	
Tiek pārrunāts stundā paveiktais: atkārtojumā gūtās atziņas (vārda nozīmes, tēlainās izteiksmes līdzekļi, okazionālismi). Sarunā noskaidrots, kas ir neskaidrs, kam pievērst uzmanību.	Skolēni uzdod jautājumus; mājās sameklē vienu Aleksandra Čaka dzejoli, kurā sameklē piemērus pārnestās nozīmes vārdiem.

Vērtēšana: vērtē skolēnu aktivitāti darbā un izdarītā darba kvalitāti, par ko pārliecinās sarunā ar skolēniem.

Skolotāja pašnovērtējums: no skolēnu jautājumiem secina, vai stundā izvēlētie darba paņēmieni sasnieguši mērķi.

1. pielikums

Izpēti vārdnīcas šķirkli! Aizpildi tabulu!

glābt glābju, glāb, glābj, pag. glābu; trans.

1. Rīkoties, lai novērstu (kāda) bojāeju; sargāt (kādu) no bojāejas.

Glābt dzīvību — *panākt, ka (kāds) neaiziet bojā.*

// *Rīkoties, lai saglabātu, arī dziedētu (ko ievainotu).*

2. Panākt, ka neaiziet bojā (materiālas vērtības, dabas bagātības).

3. Rīkoties, lai sargātu (no posta, nelaimes u. tml).

// *Rīkoties, lai novērstu (kādam ko nevēlamu); radīt iespēju izvairīties (no kā nevēlama).*

// *Rīkoties, lai saglabātu (godu, slavu u. tml.), izvairītos (no negoda, neslavas u. tml.).*

// pārn. *Dot patvērumu, lai sargātu (piemēram, par telpu, vietu).*

Glābt situāciju — *rīkoties, lai novērstu nepatīkamu, nevēlamu situāciju.*

Glābt savu ādu — *rīkoties, domājot tikai par sevi.*

Glābt dvēseli rel. — *pasargāt dvēseli no mūžīgām mokām aizkāpa dzīvē.*

Vārda nozīmju skaits	Pamatnozīme	Atvasinātās nozīmes	Pārnestā nozīme	Frazeoloģismi

2. pielikums

Izlasi dzejoli un veic uzdevumus!

Kad rudenos sāk lielie lieti līt,
Tad rīziņš mostas kā no ilgas guļas
Un aizraudamies tumšās straumes lok,
Ko noteka tam uzpūsta un traka
Ar platu klēpi pāri sētai vāc.
Kā karogs plīv pār viņiem jumtu smaka,
Un ūdens sadurdamies gaisā šļāc.
To augšup bezdbēdība abām rokām
Sīt smiedamās; kā mīkstā vaskā smiltīs
Tas lien un mušas tver, kas pāri laižas. (Aleksandrs Čaks. *Sēta.*)

1. Pasvīturo, lūdzu, vārdus, kas lietoti pārnestajā nozīmē (pārbaudei izmanto Latviešu valodas vārdnīcu).
2. Izraksti pasvītrotos vārdus, paskaidro to nozīmi.
3. Latviešu valodas vārdnīcā vārdam *plīvot* nav uzrādītas atvasinātās nozīmes, izdomā argumentētu izskaidrojumu, kādēļ šis vārds tekstā gūst nozīmes paplašinājumu.
4. Izraksti vārdu savienojumus, kas veido tēlainās izteiksmes līdzekļus. Izskaidro, lūdzu, kādu nozīmes niansi iegūst teksts, kurā lietoti tēlainās izteiksmes līdzekļi.
5. Izskaidro vārda *rīziņš* nozīmi.

3. pielikums

Izlasi dzejoli! Izraksti salilkteņus, kas ir A. Čaka darināti. Izskaidro, lūdzu, kā tie veidoti! Vai tekstā vērojams pretējs process - vārdu saīsināšana? Kāda tam loma?

Zābaku maestro un viņa sunītis

Tur, kur trams un auto samazina gaitu,
Samazina gaitu, stūrim godot godu,
Un kur apstulbina gājēju kā aitu
Vēl ar savu tauru, zvanu skaļo odu,

Viens zem kuplām liepām zābaku maestro.
Ēģiptiski vecs un melns kā šoferdelna,
Nobeidz savu mūža galu drūmi dzestro,
Rijot putekļus un nepelnot ne velna.

Darbā grūtā aiziet viņam dienas rāmas,
Vienmuļas un skumjas kā sen sirds un domas,
Pat kad apsauļot nāk kurpes skaistās dāmas,
Netiek tomēr viņš pie labas omas.

Sen jau kritis dēls tam baiģā karalaukā.
Sievu paglabājis viņš, kur sākums Donam.
Meita vienīgā reiz kādā naktī jaukā
Pazuda bez vēsts līdz huzāreskadronam. [..]

Labam, sirmam vecim, viens kas nobeidz dzīvi,
Mazais sunīts paver brīnišķas kā dainas
Atmiņspoguļos un sirdī bezgalbrīvi
Senās jaunības un laimes dienu ainas.

Okazionālismi:

Darināšanas īpatnības:

Nozīme tekstā:

Autora veiktie vārdu īsinājumi:

Kāda ir loma tekstā: